

บทที่ ๕ บทสรุป

ชาวโปรตุเกสเป็นชาวยุโรปชาติแรกซึ่งประสบความสำเร็จในการออกสำรวจและค้นพบดินแดนต่างๆทางทะเล ทำให้ประเทศโปรตุเกสกลายเป็นจักรวรรดิที่มีอาณานิคมจำนวนมาก นับตั้งแต่ทางเหนือของแอฟริกาจนถึงหมู่เกาะ โมลุกกะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การมีดินแดนยึดครองมากมายทำให้ทางการโปรตุเกสขาดแคลนบุคลากร จึงต้องแก้ไขปัญหาด้วยการส่งผู้คนที่มีความรู้หลากหลายทางสังคมออกไปปกครองดินแดนยึดครอง รวมทั้งชาวนา คนเร่ร่อน คนจรจัด และอาชญากรจำนวนมาก เจ้าหน้าที่ทางการชาวโปรตุเกสส่วนใหญ่ออกไปอยู่ในเอเชียต่างก็ขาดความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่การงานของตน นอกจากนี้ทหารโปรตุเกสและเจ้าหน้าที่ทางการส่วนใหญ่ได้ละทิ้งหน้าที่ของตนเข้าไปตั้งรกรากอยู่นอกเขตอาณานิคมของรัฐโปรตุเกสอินเดีย และเข้าไปทำงานรับใช้กษัตริย์ชาวพื้นเมือง ตั้งแต่อินเดีย เบงกอล ลังกา อาระกัน พะโค หมู่เกาะเครื่องเทศ และกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากได้รับค่าตอบแทนที่ดีกว่าและยังสามารถประกอบการค้าและเป็นทหารรับจ้างหรือกลายเป็นโจรสลัดได้โดยง่ายอีกด้วย

กรุงศรีอยุธยาสถาปนาความสัมพันธ์กับประเทศโปรตุเกสมาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 21 ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้มีชาวโปรตุเกสเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานดำเนินชีวิตอยู่ในสยามตั้งแต่ปี พ.ศ. 2059 จนกระทั่งสิ้นสุดกรุงศรีอยุธยาไปในปี พ.ศ. 2310 ต่างกับชาวยุโรปชาติอื่นซึ่งเข้ามาแบบชั่วคราวชั่วคราว หลักฐานระบุว่า ชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาประกอบด้วย อดีตทหาร พ่อค้า นักสอนศาสนา และกลาสีเรือหรือแม้แต่อาชญากรก็มี พวกเขาได้เข้ามาประกอบอาชีพต่างๆในกรุงศรีอยุธยาอย่างมีเกียรติ มีหน้ามีตาและได้รับความชื่นชมจากชาวสยามเป็นอันมากในช่วงแรกของการพัฒนาการของชุมชน การเข้ามาของชาวโปรตุเกสทำให้สยามนำวิทยาการเกี่ยวกับปืนใหญ่และอาวุธปืนมาใช้ในกองทัพ การนำภาษาโปรตุเกสมาใช้ในการติดต่อกับชาวยุโรป รวมทั้งนำศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมาเผยแพร่

ชาวโปรตุเกสเรียกตนเองว่าชนชาติลูโซ เอกสารจีนเรียกชาวโปรตุเกสว่า ลีซัง ขณะที่เอกสารฝ่ายไทยบันทึกเรื่องราวของชาวโปรตุเกสเอาไว้เพียงเล็กน้อยและคลุมเครือ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ทำให้การขุนหลวงวัด

ประคู้ทรงธรรม) เรียกชาวโปรตุเกสว่าฝรั่งโลสงโปรตุเกส และจากการวิเคราะห์เอกสารที่มีอายุเก่าแก่มากกว่านั้น ได้พบว่าเอกสารไทยเคยเรียกชาวโปรตุเกสว่าชาวพุทธเกต ชาวปลุกรร ชาวบรเทศ หรือ ชาวประเทศ รวมทั้งยังอาจเรียกพวกเขาว่าแขกเทศ พราหมณ์เทศและชาวกะปิตันด้วย จากการศึกษาก็ได้จำแนกพัฒนาการของชุมชนโปรตุเกสออกเป็น 3 ระยะคือ

ระยะที่ 1

รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ถึงรัชสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราช (พ.ศ.2059-2112) มีลักษณะเป็นชุมชนพ่อค้าและทหารอาสา ที่ได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งถิ่นฐานทางด้านใต้เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา มีประชากรเริ่มต้นตั้งแต่ 100 คนเศษ จนกระทั่งถึงประมาณ 2,000 คนเศษ ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หัวหน้าของชุมชนแห่งนี้มีตำแหน่งเป็นกะปิเตา-มูร์ อันเป็นตำแหน่งที่อาจเริ่มได้รับการแต่งตั้งจากทางการโปรตุเกสหลังรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช เมื่อสมาชิกชุมชนเพิ่มขึ้นมากกว่า 320 คน ตามกฎเกณฑ์ที่ทางการโปรตุเกสแห่งอินเดียได้ตั้งเอาไว้ ในระยะแรกนี้ชุมชนโปรตุเกสมีบทบาทรับใช้ราชสำนักสยามทางด้านการทหารเป็นส่วนใหญ่ด้วยการเป็นที่ปรึกษาทางทหารรักษาพระองค์ เป็นทหารอาสา มีบทบาทในการสร้างป้อมปราการและกำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยาด้วย ในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 ชุมชนโปรตุเกสได้มีบทบาทในการต่อสู้กับกองทัพพม่าอย่างเต็มที่ ทำให้ได้รับความไว้วางใจจากทางการสยามเป็นอย่างยิ่ง

ระยะที่ 2

รัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ.2112-2199) ลักษณะเป็นชุมชนพ่อค้าและทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสและคนครึ่งชาติโปรตุเกส หลักฐานในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองระบุว่า มีประชากรประมาณ 3,000 คนเศษ ชุมชนชาวโปรตุเกสมีบทบาทในราชสำนักมากยิ่งขึ้น คือนอกจากจะมีบทบาททางการทหาร อาทิ ตามเสด็จสมเด็จพระนเรศวรไปในสงครามยุทธหัตถี การเป็นทหารรักษาพระองค์สมเด็จพระเอกาทศรถ และการเป็นที่ปรึกษาสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมภายหลังจากที่มีส่วนร่วมสนับสนุนการยึดราชสมบัติของพระองค์แล้ว ยังมีบทบาททางด้านการทูตในการเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับทางการโปรตุเกสแห่งมะละกาและกัวดัลป์ แต่เมื่อสยามตระหนักว่าทางการโปรตุเกสมิได้แสดงความจริงใจต่อความ

สัมพันธ์กับสยาม จึงหันไปสถาปนาความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นกับฮอลันดา จนกระทั่งส่งผลกระทบต่อสถานการณ์ทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน โปรตุเกสแห่งนี้เป็นอย่างมาก เนื่องจากความบาดหมางกับทางการสยาม

ระยะที่ 3

รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ.2199-2310) ชุมชนโปรตุเกสมีประชากรประมาณ 6,000 คนเศษ มีลักษณะของคนเลือดผสม เมซติซุ ซึ่งสืบทอดวัฒนธรรมความเป็นผู้มาจากชาวโปรตุเกสรุ่นแรกๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยา ชุมชนแห่งนี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมสยาม เมื่อถูกรุกรานจากชาวต่างชาติและเมื่อเกิดเหตุการณ์วุ่นวาย พวกเขาจะถูกเกณฑ์ไปรบป้องกันพระนครทุกครั้งเช่นเดียวกับชาวสยามทั่วไป โดยเฉพาะในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ.2310

บูรณาการจากการเข้ามาของชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา มีส่วนทำให้ประเพณีการทำสงครามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนแปลงไป โดยเริ่มจากการนำอาวุธปืนคาบศิลา ปืนมณฑกนกลับ และปืนใหญ่มาใช้ในการสงครามทำให้การทำสงครามของชาติตะวันตกหลังช่วงยุคทองอย่างสิ้นเชิง และยังสามารถทำให้เริ่มมีการก่อสร้างกำแพงเมืองด้วยการก่ออิฐถือปูน เพื่อป้องกันการโจมตีทำลายจากปืนใหญ่ การเข้ามาของชาวโปรตุเกสทำให้มีการจ้างชาวโปรตุเกสเข้ารับราชการในราชสำนัก อาทิ เป็นทหารรักษาพระองค์ ทหารปืนใหญ่ และทหารรับจ้างในกรมทหารฝรั่งเศส ปืน ตลอดจนการเป็นล่าม แพทย์หลวง พ่อค้าหลวง และทูต รวมทั้งการถ่ายทอดศิลปวิทยาการต่างๆ ให้แก่ชาวสยามด้วย สิ่งที่ชุมชนโปรตุเกสได้รับจากทางการสยามเป็นการตอบแทนก็คือ การได้รับความคุ้มครองจากทางการ การได้รับสิทธิพิเศษในทางการค้า และการได้รับเสรีภาพในการนับถือศาสนา

ในด้านการดำเนินชีวิตทางสังคมนั้นชาวโปรตุเกสในชุมชนที่เมืองพระนครศรีอยุธยาได้ประกอบอาชีพต่างๆกันเพื่อหาเลี้ยงชีพของตน ได้แก่อาชีพช่างอัญมณี ช่างทอง คนนำร่องเรือสินค้า การเป็นนักร้องนักดนตรีในโบสถ์ที่มักจะออกไปร่วมแสดงดนตรีในงานนักขัตฤกษ์ของชาวสยามอยู่เสมอ ชาวโปรตุเกสจากชุมชนแห่งนี้ อาจเป็นช่างเขียนงานจิตรกรรมฝาผนังในวัดพุทธศาสนา รวมทั้งเป็นแพทย์รักษาคนไข้

ทั่วไป การเป็นพ่อค้าคนกลาง ช่างก่อสร้าง ช่างสำรวจตัดคูคลองถนน และเป็นเสมียนในบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ และนายประกันเมื่อเกิดคดีความ เป็นต้น

ในทางวัฒนธรรมการใช้ภาษาโปรตุเกสเป็นภาษากลางทางการทูตและการค้า ทำให้มีคำโปรตุเกสจำนวนหนึ่งตกค้างอยู่ในภาษาไทย รวมทั้งการทำขนมหวานหลากหลายชนิดจำพวกทองหยิบ ฝอยทอง ทองหยอด ฯลฯ ซึ่งมักนิยมนำมาจัดเลี้ยงในงานพิธีมงคลต่างๆตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายเป็นอย่างน้อย

ความสัมพันธ์ระหว่างทางการโปรตุเกสกับสยามเป็นไปอย่างไม่แน่นอนแพ้ันเท่าใดนัก เมื่อเปรียบเทียบกับความสัมพันธ์ระหว่างโปรตุเกสกับพะโค ดังเห็นได้จากความเมินเฉยต่อสยามเมื่อได้รับการติดต่อจากคณะทูตในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมปี พ.ศ.2159 และก่อนหน้านั้น รวมไปถึงหลักฐานที่ระบุอย่างชัดเจนจากการให้ความสนับสนุนทางการทหารแก่พะโคหลายต่อหลายครั้ง ในขณะที่สยามไม่เคยได้รับจากการโปรตุเกสเลย ยกเว้นการได้รับความช่วยเหลือทางการทหารจากทหารอาสาชาวโปรตุเกสในชุมชนที่เมืองพระนครศรีอยุธยา ทำให้สยามตระหนักถึงคุณค่าจากการติดต่อกับฮอลันดาคู่แข่งสำคัญของโปรตุเกสมากกว่า ด้วยเหตุนี้ชาวฮอลันดาจึงได้รับความนิยมนอกจากทางการสยามแทนชาวโปรตุเกส ปราบฏการณ์ที่เกิดขึ้นบนพื้นดินผลประโยชน์และสิทธิพิเศษที่ชาวโปรตุเกสได้รับจากการสยาม ผลที่ตามมาคือความบาดหมางกับทางการสยามอย่างรุนแรงหลายครั้ง หลักฐานของของเขาคือ "ลูกครึ่งโปรตุเกสที่เคยมีฐานะใหญ่โตกลับมีฐานะต่ำลง" แต่ถึงกระนั้นชุมชนแห่งนี้ก็สามารถดำรงอยู่ในอาณาจักรสยามโดยตลอด ชุมชนแห่งนี้มีบทบาทในการสนับสนุนกลุ่มอำนาจทางการเมืองในอยุธยาหลายครั้ง ทำให้สมาชิกของชุมชนมีโอกาสในการรับราชการในราชสำนักสยามเสมอ แม้กระทั่งหลังสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ขุนฤทธิ์สำแดง เจ้ากรมซ้ายกรมทหารฝรั่งแมนปีนยังได้มีส่วนร่วมในสงครามกู้อิสรภาพ โดยการนำของสมเด็จพระเจ้าตากสินจนกระทั่งได้รับพระราชทานที่ดินตั้งชุมชนชาวโปรตุเกสแห่งใหม่ขึ้นที่ย่านกุฎีจีนฝั่งธนบุรี เมื่อปี พ.ศ.2311 และเชื้อสายของชาวโปรตุเกสเหล่านี้ได้พำนักอยู่ในประเทศไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน